

FEKETE KÁROLY

Makkai Sándor

(1890–1951)

Életútja

Makkai Sándor apja, Makkai Domokos¹ (1839–1896) utrechti peregrináció után lett gimnáziumi tanár a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban. Irodalomtanári hivatástudat, széles körű filozófiai, teológiai, magyar történelmi és jogi ismeretek, harcias tollforgatás, éleslátás és olvasottság jellemezte Makkai apját. Népes családjában Sándor volt a legifjabb gyermek, aki Nagyenyeden született 1890. május 12-én.²

Tanulmányait a nagyenyedi Bethlen Kollégium gyakorló elemi iskolájában kezdte, majd apja halála után a Kolozsvári Református Kollégiumban folytatta, ahonnan a gimnáziumot megkezdve ismét visszatért szülővárosába, hogy aztán a sepsiszentgyörgyi Székely-Mikó Kollégiumban fejezze be középiskolai tanulmányait 1908-ban. Erre az időszakra esett Reményik Sándorral való ifjúkori barátsága.³ Bölcselkedésre, metafizikai elmélkedésre való hajlama már ekkor megmutatkozott, és kifejezési módját a költészetben találta meg.

Az érettségi után a kolozsvári református teológiai fakultásra jelentkezett. Az 1895-ben megnyílt kolozsvári teológia egy új teológusnemzedék műhelye lett, ahol a város tudományegyetemének más fakultásaival tág tere nyílt a szellemi kölcsönhatásoknak.

1 Makkai Domokoshoz lásd: Váró Ferenc: Emlékezés Makkai Domokos professzorra, *Protestáns Közlöny* 27 (1897)/25, 206–207., (1897)/26, 213–215., Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig, Kolozsvár, 1925, 17–18., Kocsis Attila: Nagyenyed: Tanítottak – neveltek, *ThSz ú.f.* 36 (1993)/6, 362–363., Kocsis Attila: Makkai Domokos erat vir doctus et probus! *ThSz ú.f.* 35 (1992)/1, 64k.

2 A Makkai-hagyatékot a Tiszánineni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei őrzik. A továbbiakban a gyűjtemények anyagára hivatkozásnál a tudományos megjelölést használjuk: TiREK. TiREK Kt 4820. Makkai Sándor önéletrajza és önéletrajzi feljegyzései, Kolozsvár, 1923–1931, 2.: „1890. május 12-én vagy 13-án születtem. A dátumra nézve édesanyám a 12.-ét vallja, a keresztlevelemben 13-a van. Pongrác napján születvén a 12.-ke a valódi.”

3 Makkai emlékezését, amelyet Reményik Sándor naplójába írt lásd: *Confessio* 14 (1990)/3, 75–77.

Makkai Sándor a legértékesebb hatásokat Nagy Károly, Ravasz László, Bartók György és Böhm Károly professzoroktól nyerte. Később is mély hálával gondolt vissza rájuk: „Ha Ravasz Lászlónak sokat köszönhetek a lelki életem tartalmáért, Nagy Károlynak az egyház életében való részvételeért, Bartóknak viszont a világnézetem és erkölcsi felfogásom szilárd tudományos alapjait és kereteit köszönhetem.”⁴

1909 májusában, a tanév végén John R. Mott látogatott Kolozsvárra, akit Ravasz úgy mutatott be, hogy ő „a protestantizmus új reformációjának egyik bajnoka, annak az iránynak, amelynek jelszava a gyakorlati keresztyénség”.⁵ Szolgálatával megragadta a kolozsvári teológus ifjúság színe-javát. Makkai így örököltette meg ezt az élményt: „Ez a nagy próféta elragadott, lebilincsel, fölgújtott és új irányba terelt csodálatos beszédeivel. Isten ő általa kezdte keresztyén jellemem épületét megalapozni, s az ő beszédei alapján kezdett derengeni előttem Krisztus hatalma és mivolta.”⁶

Makkai teológiai tanulmányaival párhuzamosan négy féléven át (1908/09–1909/10) hallgatta a bölcsészeti és nevelési tudományokat a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen, mint rendes hallgató. Ekkor lett tanítványa a rendszeralkotó és iskolateremtő magyar filozófusnak, Böhm Károlynak (1854–1911).

Önálló lelkipásztori szolgálatát a mezősegi Vajdakamaráson kezdte meg 1915 őszén. Az itt töltött küzdelmes esztendőket adták a későbbiekben *Holttenger* című regényének élményanyagát. Miután 1917-ben sikeresen megszerezte rendszeres és gyakorlati teológiából magántanári címét, elindult teológiai tanári pályája.

Makkai Sándor egy tanévet tanított Sárospatakon, majd 1918–1926 között Kolozsváron volt teológiai tanár.

Az 1920-as évek első felében a magyar egyesületek, kulturális intézmények erdélyi megszüntetésével, működésük korlátozásával a teológiai fakultás lett Kolozsvár és Erdély szellemi életének egyik központja. Ravasz László dunamelléki püspökké választása után Makkai, mint az intézet igazgatója, fáradhatatlanul dolgozott az oktatás korszerűsítésén s a teológiai munka színvonalának emelésén. Olyan tanártársak segítettek ebben, mint Imre Lajos és Tavasz Sándor. Közben püspökhelyettessé választották és a *Református Szemle* főszerkesztője lett. Ráterhelődött az erdélyi református egyház nehéz helyzetébe. Egyházmentő gondolatait először Tavasz Sándorral osztotta meg, aki társa lett abban, hogy a rokon érzelmű és gondolatban hasonló terveket forgató Csíky István marosvécsi lelkész bevonásával baráti szövetségre hívják az erdélyi református lelkipásztorokat. Marosvécsen konferenciát hívtak össze 1921. augusztus 9–14. között, és megalakították a

4 I. m., 55.

5 J. R. Mott látogatásához lásd RSz 2 (1909)/16, 248–252. Megjelent Ravasz László: Az emberélet útjának felén című kötetben is, 85 k., Ravasz László: Emlékezéseim, Budapest, 1992, 112., 4. jegyzet.

6 TiREK Kt 4820. 61.

*Vécsi Szövetséget*⁷. A szövetség az egyház lelki megújítására törekedett. Tagjai felismerték, hogy „az erdélyi magyarság a régi Magyarország politikai csődjének következményeit nem utolsó sorban éppen azért kell hordozza, mert az egyház nem akart egyház lenni, s lényegét a nemzeti ellenállás, majd a nemzetmegtartás feladatában látta [...] Kultúra és nemzet az evangéliummal megszentelendő valóságok, önmagukban véve bálványok is lehetnek, csak Krisztus ügyének szolgálatában válnak igazán értékessé, becsülendőkké. Az intézményes és adminisztráló hivatalos egyházi szervezet önmagáért való életének napjai meg vannak számolva, a lelki, missziói egyház kegyelmi ideje következik, s ezért az egyház nem lehet egy sérelmi nemzeti politika – bármily kitűnőnek látszó – cégjelzője és takarója, hanem az adott viszonyok között kell a rábízott nép életének lelki irányítója, mindennapi munkájának megszentelője, szenvedéseiben vigasztalója és a hitből fakadó szeretet tevékeny közösségébe szervezője legyen.”⁸

A Vécsi Szövetség találkozási nagyban elősegítették a pontos egyházi helyzetfelmérés elkészítését és a célkitűzések szabatos megfogalmazását, az ezek megvalósításához szükséges elvi, teológiai eltökéltséget.

1926-ban, harminchat évesen választották meg Erdély református püspökévé.⁹ Nagy bölcsességgel, kitűnő szervezőkészséggel és megfelelő munkatársakkal szállt síkra a jogokért, az intézményekért és a missziói szolgálat kiépítéséért. Külső-belső frontokkal kellett megküzdenie, ahol a Trianon utáni gáncsoskodó ellenerőkkel, a miniszteri rendeletek, intézkedések beszűkítő, nemzet- és egyházromboló tendenciájával kellett bevetnie diplomáciai érzékét.

Makkai püspökségének azonban gazdag eredményei is voltak. A kolozsvári teológián megvalósult az öt évfolyamú oktatási idő. Ekkor nyílt meg a szanatórium Marosvásárhelyen a magyar egyházak tisztviselőinek és családtagjainak ingyenes gyógykezelésére, mellyel kapcsolatosan 1928-ban megkezdte munkáját az első erdélyi református diakonissza intézet. A magyar iskolák bezárásának korában óriásiak azok az erőfeszítések, amelyekkel Makkai eléri új iskolák alapítását és régiak megmentését: 1926-ban leánygimnázium épült Kolozsváron, 1927-ben a megszűnt udvarhelyi fiúgimnázium helyébe tanítóképzőt és internátust rendeztek be, 1928-ban a kolozsvári leányszeretetházat leányinternátussá építették át. A szászvárosi Kun-kollégium iskolapolitikai akadályok miatt elnéptelenedett, helyébe nőiskola települt, mely Hunyad megye felekezeti iskoláinak hiányát igyekezett pótolni. A Kun-kollégium patinás épülete adott otthont az egyház árvaházának.

7 A Vécsi Szövetséghez lásd Nagy Géza: Akik kősziklára építettek, Kolozsvár, 1937, 227., Részlet Vásárhelyi János önéletrajzából, *Confessio* 12 (1988)/4, 92., Gálfy Zoltán: Vásárhelyi János püspök, *RSz* 84 (1988)/5–6, 439–440.

8 Makkai Sándor: *Szolgálatom*, Budapest, Ref. Zsinati Sajtóosztály, 1990, 101.

9 A nyomtatásban is megjelent püspöki jelentések mellett hosszabban elemzi Makkai életének ezt a szakaszát: Pap Béla: Makkai Sándor, az erdélyi püspök, *ProtSz* 49 (1940)/10, 294–300., Vetési László: Makkai Sándor, az erdélyi református püspök, *Confessio* 14 (1990)/2, 31–36.

Hosszú tárgyalások után elérte, hogy 1929. június 9-én megnyílt a Romániai Református Egyház első zsinata. Ugyanebben az évben jelent meg a liturgiai munkálatok összefoglalásaként *A mi istentiszteletünk* című ágendás könyv.

Hétévi küzdelem volt az ára annak, hogy a gazdasági összeomlás torkában, 1931-ben református kórház létesülhetett Kolozsváron. Makkai beindította a nőszövetséget, és teret adott a belmissziói munka kiszélesedésének.

Tevékeny részt vállalt a két világháború közötti erdélyi irodalmi életben. Az Erdélyi Szépmíves Céh keretében az irodalmi élet kiválóságaival együtt sokat tett az elveszett, eltorzult „erdélyi szellem”, „erdélyi lélek” újjáteremtéséért. Makkai meg volt győződve arról, hogy az erdélyi magyarságnak önálló szellemi életet kell kifejlesztenie. Ezt kívánta elősegíteni nagy hatású, nemzetnevelő esszéivel: *Magyar fa sorsa* (A vádlott Ady költészete) 1927; *Egyedül* (Bethlen Gábor lelki arca) 1929; *Magunk revíziója* 1931; *Harc a szobor ellen* (Széchenyi-tanulmány) 1933.

Közkedvelt regényíró volt, akinek etikai töltésű művei születtek (*Ördögsekér, Táltoskirály, Sárga vihar*). Ezeket könnyű aláértékelni, ha valaki nem ismeri az erdélyi egyháztársadalmi helyzetet. Hiszen ennek a közegnek üzentek a magyar múlt nagyjai és ezt a közösséget ösztökélték döntésre, helytállásra a régi események sikerei és bukásai. A regények hősei mellett egyéb írásaiban egész arcképcsarnokot állított össze nagy magyarokról. Ezekkel az életpályákkal is nemzeti önismeretre, reálpolitikára sarkallta kortársait, és azt kívánta felmutatni, hogy „kicsiny nemzetek és nemzeti kisebbségek egyetlen fölfelé vivő útja a lelki egyensúlyozottság, a szellemi értékesség, a kulturnagyság”.

1936 májusában megdöbbenő hírként söpört végig egész Erdélyben, hogy Makkai Sándor püspök egészségi állapota miatt lemondott püspöki tisztéről. Makkai áttelepülése nem egyik napról a másikra történt, hanem különös gonddal készítették elő olyan barátok, akik nemcsak Makkai Sándor személyére voltak tekintettel, hanem a magyarság egészének ügyére. Makkai Sándor tevékeny részese volt azoknak a „transakcióknak”, amelyek fontos anyagi támogatást jelenttek az erdélyi magyarságnak.

Hogy Makkai legendás hírű püspöki szolgálata mit jelentett, azt régi barátja, Reményik Sándor fejezte ki legpontosabban: olyan tíz év volt ez, „mely a mi viszonyaink között ötven év terhét jelentí sűrítve”.¹⁰ Makkai ebben a helyzetben, a megfáradás és lelkiismereti vívódás közepette új szolgálati megbízatásként fogadta el a főként Varga Zsigmond debreceni professzor és Ravasz László püspök által előkészített meghívást a Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Karára, és foglalta el a gyakorlati teológiai tanszék egyik professzori katedráját.

10 Reményik Sándor: „Transzilvánia kiürítése”?, Pásztortűz 22 (1936)/12, 259.

Egyetemi tanársága Debrecenben: 1936–1951

Makkai Sándor tanítói-nevelői munkájának utolsó fázisát a debreceni korszak jelentette. Püspöki tisztéről történt lemondásával és még inkább az expatriálásával viharokat keltő egykori erdélyi püspököt 1936. június 3-án hívták meg a Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Karára a pasztorális teológia professzorának. Makkai Debrecenbe való jövetelét egyértelmű nyereségként könyvelte el az egyetem, a város és az egyházkerület vezetése. Az itt eltöltött tizenöt év az indulását olyannyira meghatározó gyakorlati teológiai tudományhoz való visszatérését jelentette. „Ebben a munkakörben mutatta meg, hogy az ő teológiája valóban *gyakorlati teológia* volt, ad gloriam Dei és aedificationem ecclesiae.”¹¹

Makkai lelki sebeire gyógyító közeg volt Debrecen. A gyógyító magány után azonban hamarosan elérkezett visszatérése a tudományos, irodalmi és társadalmi életbe.

A *Láthatár* 1937 tavaszi számában jelent meg *Nem lehet* című írása, amelyben a kisebbségi lét problémáival kapcsolatban emelte fel szavát. Erdélyben is és az anyaországban is nagy port vertek fel gondolatai.¹² 1937. február 7-én megkapja kora legmagasabb magyar tudományos, irodalmi és művészeti kitüntetését, az 1930-ban alapított Corvin-koszorút. 1938-ban a Protestáns Irodalmi Társaság elnökévé választották. 1938/39-ben és 1942/43-ban a debreceni hittudományi kar dékánja, az ezeket követő tanévekben prodékánja volt.

Debreceni évei alatt szépírói munkássága is tovább virágzott. Ekkor jelent meg a *Holttenger*, a *Magyarok csillaga*, a *Mi Ernyeiek*, a *Szép kísértet* és a *Szabad vagy* című regénye.

Tanszéki munkáján keresztül rajta tartotta ujját az egyházi élet ütőerén, hiszen tantárgyai az egyház élettevékenységeivel foglalkoztak. Nem lett volna Makkai az, aki, ha mint tanár csak az egyetem falai között nevelt volna. Nevelési előadásaira, cikkeire igényt tartott a Közoktatási Minisztérium, a Magyar Rádió, a Filozófiai Társaság, a Protestáns Irodalmi Társaság, az Országos Bethlen Gábor Szövetség, a Kulturális Egyesületek Szövetsége. Saját nemzetnevelési elgondolásait két könyvben írta meg.

Hézagpótló teológiai könyvei (*Az egyház missziói munkája*; *Poimenika – A személyes lelkigondozás tana*; *Az élő gyülekezet*), prédikációi (*Döntő napok*; *Itt és most*), számos tanulmánya és cikke az egyház megelevenedését szolgálták, az öntudatos református hit ébresztését.

Mint az „egyház élettana” professzorának, az egyház problémájával kellett foglalkoznia. Ez volt az a fogalom, amely már az 1920-as évektől teológiai látásának kulcsszavává vált, s mint a misszió elkötelezettje, közvetlen és igen gazdag tapasztalatokat gyűjtött a *communio sanctorum* szükségességéről és valóságáról. Szellemi és gyakorlati feltételei így adva voltak annak az összefoglaló műnek,

11 A Debreceni Református Theológiai Akadémia Jegyzőkönyvei 1951–52/417. sz.

12 A vita anyagát lásd a Cseke Péter–Molnár Gusztáv szerkesztette, korábban már idézett műben.

amely 1938-ban *Az egyház missziói munkája* címen jelent meg. Czeglédy Sándor szerint hármas jelentősége van ennek a tanulmánynak: „Először abban, hogy ez az első nagyszabású magyar református ekkleziasztika a szónak E. Chr. Achelis, majd a Ravasz László által használt értelmében. [...] A másik jelentősége ennek a dolgozatnak, hogy az egyház sajátos missziójának feladatkörébe utalja azokat a tevékenységeket, amelyeket addig a Wichern-féle elgondolás alapján függetlenül egyháztársadalmi egyesületek keretében végzett többé-kevésbé önkéntes munkáknak gondoltak. [...] harmadik jelentőségét a gyülekezeti elv hangsúlyozásában látom.”¹³

Makkai ezzel a tanulmányával a magyar teológiai gondolkodás centrumába emelte az ekkleziasztikát, amelynek első szószólója a Berlinből hazatért Ravasz László volt. *Az egyház missziói munkájának* megírásával Makkai lett az, aki e tantárgyat rendszeres formába öntve kifejtette és beleállította a teológia egészébe. Az itt felvett missziófogalom és ekkleziasztikakérdés éveken át pezsgésben tartotta a magyar teológiai életet. E kérdésben két emlékezetes, tárgy- és szakszerű vita zajlott a Coetus Theologorum debreceni tagozatán és a *Theologiai Szemle* hasábjain, amelyek – a mai napig példát adva – mentesek voltak a „furor theologorum” hevességétől.

1941-ben Victor János és Makkai között folyt vita a misszió fogalmáról. Makkai a missziói munka célját abban látta, hogy az egyénekből valódi egyháztageokat, a látható gyülekezetből a hívő szeretet élet- és munkaközösségét alakítsa ki.

„A misszió magának az Egyháznak mint élő és organikus személyiségnek egyik belső, tartalmi élettevékenysége, az istentisztelet (kultusz és igehirdetés) és a nevelés (egyházfegyelem, katechézis, kulturális munka) mellett [...] Mihelyt az Egyház a maga élethivatását felismerte s azt kész és képes vállalni, tőle független misszióknak még a gondolatát sem szabad elfogadnia. A református hitvallás egyenesen kizárja, hogy ilyen munka folyhassék az Egyház területén, hogy azt ne maga az egyház végezze.”¹⁴

Ha az egyház az, amire rendeltetett, akkor nem lehet mellette, nélküle még egy misszió nevű külön kezdeményezés. Az egyház missziója fel kell ölelnie a Jézus Krisztustól rábízott összes munka elvégzésének körét.

Victor János szűkebbre vonta a misszió fogalmi körét, mint Makkai, és ő úgy értelmezte a missziói munkát, mint ami mindig az egyházon kívül történik, mert kifelé irányul, csak átmeneti jellegű, és addig tart csupán, amíg a misszió indoka fennáll. Bár elég messze esett ez a két álláspont, azért az egyházi tevékenységek csoportosításában mégis meg tudtak egyezni, ezért Victor János kimondta: „külön utakon járva is, Makkai Sándor rendszerezése, meg az enyém, az egyház tevékenységeiben nagyjában ugyanazt az organizmust tapogatta ki.”¹⁵

* * *

¹³ Czeglédy Sándor: Makkai Sándor a Theologia professzora (emlékbeszéd 1952. június 7-én) *TiREK Kt* 7957. 6–7.

¹⁴ Makkai Sándor: *Az egyház missziói munkája*, Budapest, 1938, 114.

¹⁵ Victor János: A „missziói munka” theológiájához, *ThSz* 17 (1941)/2, 99.

A másik vita 1942. április 21-én volt Debrecenben *Az ekkleziasztika a teológiai tudományban és a lelkészképzésben* címen.¹⁶ Makkai mellett László Dezső (*Az anyaszentegyház élete és szolgálata*) és Imre Lajos is gyarapította az ekkleziasztika irodalmát. Imre Lajos *Ekkleziasztikájának* megjelenése (1941) kapcsán mondta el bevezető előadását Makkai, amelyre többen reflektáltak. Konszenzus jött létre az ekkleziasztika lényege tekintetében, megállapítva, hogy az ekkleziasztika az egyház szolgálatának összképét mutatja meg Isten Igéje diadalának érdekében; de más-más vélemény alakult ki a tárgynak a gyakorlati teológia egészén belüli helyét illetően. Makkai és László Dezső az ekkleziasztikát alapozó, bevezető tantárgynak látta, míg Imre Lajos a gyakorlati teológiát betetőző stúdiumnak.

Makkai Sándor utolsó debreceni évei egy másik gyakorlati teológiai tárgyban is hazai mérföldkövet jelentettek. Poimenikai fehér foltok tűntek el e diszciplína hazai irodalmából. A második világháború hanyattatásai közben fogalmazódott meg benne a nagy terv, hogy egy trilógiában dolgozza ki a poimenika teljes rendszerét, amelybe beletartozik a lelkigondozás története és a prolegomena, a közösségi lelkigondozás tana (koinonika), ill. a személyes lelkigondozás tana (poimenika).

1945–46-ban megírta és sajtó alá rendezte *A lelkigondozás történetét*, de terjedelménél fogva nem kapott lehetőséget a megjelentetésére. Részletei a tiszavirágéletű *Református Gyülekezet* című lapban elszórtan láttak napvilágot. Külön értéke ennek a munkának, hogy egy sereg konkrét adatot közölt a keresztyén lelkigondozás történetéből. Következtetéseit ezért nem fikciókból, hanem valóságos példákából vonta le. Makkai lelkigondozás-története mind a mai napig az egyetlen ilyen jellegű magyar mű.¹⁷

1947-ben jelent meg a *Poimenika. A személyes lelkigondozás tana* című műve. A két világháború közötti külföldi gyakorlati teológiai szakirodalomban és egyházi életben a legnagyobb változás a lelkigondozás elmélete és gyakorlata terén következett be. Itthon viszont éppen ez a terület volt a legárvább, legmostohább része a lelkipásztori és gyülekezeti munkának, mégpedig egy olyan történelmi helyzetben, amikor a lelkigondozás életbe vágóan fontossá vált. Makkai világosan látta és tanította, hogy a lelkigondozás pneumatikus tevékenység és szoros összefüggésben áll az evangelizációval és a gyülekezetépítéssel. Alanya a Szentlélek. A gyülekezet csak a Szentlélek eszköze a lelkigondozás alkalmával, ami történhet életkorok és nemek, foglalkozás és környezet szerint. Makkai *Poimenikája* a mai napig az egyetlen átfogó, rendszeres magyar református lelkigondozástan. Ha úgy tekintjük e művet, mint Makkai teológiai örökségének foglalatát, akkor értjük meg, hogy sok esetben miért lépi túl egy poimenikai mű határait: így teremt lehetőséget arra, hogy élete legfontosabb gyakorlati teológiai eredményeit papírra vesse. *Poimenikájának* tanulmányozásakor érezhető leginkább, hogy gondolatai milyen közeli rokonságban állnak az újreformátori teológia eredményeivel. Egyetlen hiányának szokás felróni, hogy elmaradt az elejéről egy alapos bib-

16 ThSz 18 (1942)/2, 86–111.

17 A kézirat jelzete: TiREK Kt 4854., 4855., 4856., 4857.

liai teológiai alapvetés. Ez a hiányérzet csupán a trilógia csonkaságából ered, mivel az Ó- és Újszövetség lelkigondozását részletesen elemezte Makkai a kéziratban maradt történeti kötetben.

A közösségi lelkigondozás tárgykörébe tartozó tanulmányainak *Az élő gyülekezet* címet adta. Ez a kötet azért nem egészült koinonikává, mert az országos missziói munka irányítása közben már nem futotta idejéből arra, hogy tanítását elmélyedve rendszerbe foglalja.

Makkai Sándor életének 1945 utáni szakaszában több jele is mutatkozott annak, hogy az ő erdélyi múltja, szellemi fölénye, politikai látása, közéleti népszerűsége, bölcs értékítélete egyaránt terhes és veszélyes lehet az állami és az általa kiszemelt egyházi vezetés számára. 1945 nyarán a Tiszántúlon, 1948-ban a Dunántúlon vetődött fel az ő neve is mint püspökjelölté. Az utóbbi esetben Ravasz László azt az üzenetet kapta Rákosi Mátyástól, hogy a jelöltek közül Muraközy Gyulát, Szabó Imrét és Makkai Sándort nem akceptálja.¹⁸ Akiknek az ő személye nyomasztóvá vált, azok azon igyekeztek, hogy elnyomják, lejárassák, s ha ez nem sikerül, akkor kapcsolják ki a közéletből.

Tisztelői, munkatársai és barátai az egyetemen és a Teológiai Akadémián érezték ezt, élete veszélyes helyzeteiben kiálltak mellette és szót emeltek érte. Makkai Sándor professzori egyéniségét lehetne anekdotákkal, szállóigékkel, tanítványi vallomásokkal is érzékeltetni, de a megbecsülésnek, kollegialitásnak, a kockázatos szeretetnek a dokumentumai mindennél beszédesebbek!

1945 tavaszán letartóztatták és népbíróság elé állították háború előtti írásai miatt, főleg a *Tudománnyal és fegyverrel* című könyvéért. Szabadulásában nagy szerepet játszott barátainak, tisztelőinek kiállása mellette: „Makkay Sándor fasiszta vétségekkel terhelt volt püspök és egyetemi tanár ügyében beadvány érkezett a népügyészségre. A beadványt számos, mintegy száz egyetemi tanár és egyetemi tisztviselő, valamint alkalmazott aláírta. Kéri ebben a letartóztatásban lévő Makkay Sándor szabadlábra helyezését, azzal az indoklással, hogy az aláírók közül valamennyien demokrata gondolkodásúnak ismerték” – írja a korabeli sajtó.¹⁹

Rövid idő múlva ismét szabad lett, s 1945 őszétől fokozatosan visszakerült a közéletbe, de az államhatalom csápjait újra és újra megérezhette. Például 1947 márciusában a Püspöki Hivatalból azt kérték tőle, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium protestáns ügyosztálya kérésére küldje be a *Szabad egyház szabad államban* című előadás-sorozatban elhangzott előadását. (Az előadás ideje 1946. május 19-volt!) „Amennyiben előadásának szövege akkor sem volt leírva, vagy azóta már nincs birtokában, még akkor is nagyon kívánatos volna előadásának legalább rövid tartalmát és lényegét írásba foglalni, hogy így a VK. Minisztérium az egész előadásorozatról megfelelő képet alkothasson.”²⁰

18 Ravasz László válogatott írások 1945–1968. Bern, 1988. 182. oldal 104. jegyzete.

19 Néplap (1945)/május 17., 3.

20 TiREK Kt 4972. A levél kelte: Debrecen 1947. március 11. 725/1947.

Mivel Makkairól nem alakult ki a „megfelelő kép”, sőt a misszió teológusa egyre kellemetlenebbé vált, ezért a kultuszt mindenáron redukálni akarók beláták, hogy vele nem lehet egyezséget kötni az egyházsorvasztás területén.

Makkai Sándor nyugdíjazása is küszöbön állt,²¹ de az 1950/51. tanév II. rendes ülésén a dékán örömmel jelentette, hogy „Dr. Makkai Sándor kartársunknak az új akadémiára történt átvétele következtében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a nyugdíjazási eljárást hatálytalanította”.²² A kartársak nyilatkozata, hűsége, szeretete megmentette ebben a helyzetben.

Azonban míg Makkai fáradhatatlanul szervezett, evangelizált, írt, szerkesztette a *Református Gyülekezet* című lapot, felnőtteknek bibliaiskolákat alapított és beutazta az országot, addig más erők is működtek, amelyek a misszió virágzását eltiporták, s a missziói egyesületek egyházasításának Makkai által képviselt programját kihasználták, hogy szabályozzák és gúzsba kössék a missziót.

Makkai az ébredés és a hivatalos egyház között „összekötő” ember volt, aki-ben többen „az egyháziak trójai falóvára” gyanakodtak. Az ébredésiek otthonratalálásának megkönnyítéséért munkálkodott, tagadhatatlanul az egyházba integrálás szándékával. Ennek érdekében alakította meg az Országos Missziói Munkaközösséget, amelyben harmonikusan működtek közre az ébredésiek vezetői. Hogy a hírhedtté vált *Testvéri Izenet*²³ ezt lehetetlenné tette és keresztülhúzta, az nem a Makkai hibája volt.

A *Missziói Szabályrendelet* 1950. május 13-i életbeléptetésével, amely a missziói szolgálat állítólagos jó rendjét kívánta biztosítani, elkezdődtek az egyház missziótlanítását célzó törekvések. Makkai Sándor joggal érezhette magát becsapottnak, mert a misszió centralizálásának, az egyesületek feloszlásának és integrálásának megindoklására az általa a két világháború közötti időtől kezdve kialakított missziói felfogás teológiai fegyvertárát is bevetették az egyházi kulcspozíciókba beépített és kívülről irányított emberek, akik a totalitárius államhatalom bizalmát élvezték.

Az 1950 táján történt események annyira megviselték Makkai Sándort, hogy össze is roppantották. Miközben az egyházeépítők és egyházgyengítők a maguk pozíciójának stabilizálásán fáradoztak, addig a missziói koncepciójával együtt háttérbe szorult Makkai Sándorban a felismerés bűnbánattá mélyült és meghalni vágyássá fokozódott, s csendesen, de mindenki számára váratlanul, 1951. július 19-én meg is halt. A Bethesda Kórház orvosa, Bodoky György így látta Makkai utolsó napjait: „Nekem az a fájdalmas kiváltság jutott osztályrészemül, hogy

21 A *Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Kari jegyzőkönyvei* 1949–1950. 495. sz. és *Theológiai Akadémiai jegyzőkönyvek* 1950–51. 29. sz. A nyugdíjazással kapcsolatos tanári kari állásfoglalást és az események menetét megírtam *Egy élet teológiai irányváltásai* címmel közölt tanulmányomban a MORE Debreceni Theológiai Akadémiájának 1990/91–1991/92. akadémiai évről kiadott évkönyv (Debrecen, 1993) 180–182. oldalán.

22 Theológiai Akadémiai Jegyzőkönyvek 1950/51. 29. szám.

23 Megjelent: RE 2 (1950)/24, 3–6. Tanulságos, korabeli kritikáját lásd: Vályi Nagy Ervin: A „Testvéri Izenet”-ről, ProtSz ú.f. 3 (1994)/2, 109–114.

Makkai Sándor körül utolsó útjára való készülleténél mint orvos teljesíthettem szolgálatot. Megrendítő volt számomra, mennyire készen volt erre az útra. Egy alkalommal ezt mondta nekem: »Hiába fáradotok és erőlködtek, én úgy is meghalok.« Az előtt csak messziről ismertem nagyságát, a halál küszöbén közvetlenül tapasztalhattam. Így halni csak Isten kedves gyermeke tud, a feltámadott Krisztus erejében.”²⁴ A misszió elkötelezett küldötte visszatért a Küldőhöz, a misszió Urához.

Makkai Sándor összetett egyénisége bonyolultságával, felvillanásaival és kontrasztjaival együtt is nagy ajándék volt kora számára, amely kihívások sorával faggatta. Ő pedig személyiségét mozgósítva, súlyos szavakkal válaszolt, amelyeknek felelősségből fakadó izzásuk és a belső rendből következő kiáltási szabadságuk volt.

A magyar szellemi élet polihisztor alkatú egyházi embere volt Makkai Sándor.²⁵ Igehirdetői személyisége, missziói elkötelezettsége, nevelői adottságai, egyházvezetői munkássága és közéleti tevékenysége nélkül egy sajátos színnel lett volna szegényebb a magyar reformátusság. Szószék, püspöki tisztt, professzori katedra, író toll vagy élő szó, mind annak eszközei voltak Makkai Sándor életében, hogy életre szóló küldetését teljesítse népe és egyháza iránt, s végezze a magyarság lelki-szellemi táplálását.

Válogatott írásai

Bevezetés a személyiség paedagógikájába, Kolozsvár, 1912.

„Hittem, azért szoltam”, Kolozsvár, 1913.

A hit problémája. A hit világmagyarázó ereje, Budapest, 1916.

A szekták keletkezésének okairól, Kolozsvár, 1917.

A Biblia. Átdolgozta: Juhász Albert, Kolozsvár, ²1918.

A halál mysteriuma, Budapest, 1918.

A lélek élete és javai, Cluj-Kolozsvár, 1922.

„Írd meg, amiket láttál”, Cluj-Kolozsvár, 1923.

A vallás az emberiség életében. A vallás történeti képe. – A vallás lényege és értéke. Vallásfilozófiai előadások, Torda, 1923 (Erdélyi Református Egyházi Könyvtár, 2–3).

Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig, Kolozsvár, 1925.

Öntudatos kálvinizmus, Budapest, 1925.

Zörgesetek és megnyittatik néktek, Kolozsvár, 1925.

²⁴ TiREK Kt 6739. 87.

²⁵ Makkai Sándor munkásságának feldolgozását lásd Ifj. Fekete Károly: Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága, Debrecen, 1997 (Dissertationes theologicae, 3), Kolozsvár, ²2000., Ifj. Fekete Károly: Egyházunk egyik ébresztője: Makkai Sándor, Budapest, 2001, Fekete Károly: Tudománnyal és a hit pajzsával. Válogatott Makkai-tanulmányok, Kolozsvár, 2008.

- Aratás, Losonc, 1926.
Az elátkozott óriások, Kolozsvár, 1928.
Kegyelemből, hit által, Kolozsvár, 1929.
A mi útunk, Kolozsvár, 1929.
Nem békességet..., Budapest, 1932.
Magyar nevelés magyar műveltség, Budapest, 1937.
Az egyház missziói munkája, Budapest, 1938.
Tudománnyal és fegyverrel – Arte et Marte, Budapest, 1939.
Itt és most, Budapest, 1946.
Döntő napok, Debrecen, 1946.
Poiménika. A személyes lelkigondozás tana, Budapest, 1947.
Élő gyülekezet, Budapest, 1948.
Szolgálatom, Budapest, 1990.